

Валентин ГАЙДАЙ
(Київ, Україна)

УДК: 930.1(930.272)

**Військова доктрина Української держави
гетьмана Павла Скоропадського**

День 29 квітня 1918 року вкарбований в тисячолітню історію українського державотворення як дата встановлення монархічної форми правління – Гетьманату – традиційної для української нації. Ця вагома та доленосна подія відбулася у цирку П. Крутікова, що знаходився на київських Липках. Саме в цьому місці гумору, сатири і видовищ відбувалися далеко не гумористичні події.

Змучена 260-літньою московською окупацією, культурним та національним гнобленням, виснажливою та братовбивчою Першою світовою війною та річною недієздатністю петроградських та українських лібералів, Україна ставала на якісно новий шлях державного, суспільно-політичного та культурного розвитку.

Молода держава потребувала не лише державних символів, незалежної економічної, фінансової системи, культурного простору, а й боєздатного війська.

2 червня 1918 р. гетьман П. Скоропадський наказав військовому міністру до вироблення загального статуту козацтва скасувати всі приватні і вільно-козачі організації, відібрати в них печатки і оголосити недійсними всі їх посвідчення. Але Генеральна Козацька Рада, заснована на Всеукраїнському з'їзді в Чигирині ще 6–7 жовтня 1917 р., продовжувала діяти. 10 жовтня 1918 р. було затверджено закон про відновлення українського козацтва. Відредагований статут Генеральної Козацької Ради окреслював її головне завдання – поновлення, згідно із традиціями української державності, історичного козацтва на чолі з гетьманом. Організаційна побудова українського козацтва передбачала добровільні формування за адміністративно-територіальним принципом на чолі з виборними отаманами: волость – сотня, повіт – полк, губернія – кіш [3, с. 209–210].

Армія Української Держави за законом від 24 липня 1918 р. про загальний військовий обов'язок утворювалася переважно для боротьби із зовнішнім ворогом. Проте не виключалася можливість її використання і в межах держави. У кожній губернії, за винятком найменшої Таврійської, розташовувався армійський корпус кадр. Рівномірною на території країни була й дислокація окремих з'єднань, підпорядкованих безпосередньо Генеральному штабу. Начальники українських військових залог отримали спеціальну інструкцію оперативного відділу Генерального штабу «Про взаємовідносини української військової влади до австро-угорської і німецької» [7, с. 456]. У цьому документі зазначалося, що «всі українські сили, які ведуть боротьбу з більшовиками, в оперативному відношенні, підкоряються німецькому вищому командуванню і від нього одержують завдання». По всій Україні діяло 108 військових повітових комендатур. У підлеглих комендантів також знаходились резервні сотні, які в

разі потреби мали протидіяти антивладним виступам. Крім того, у складі української армії було з'єднання, яке повинно було вести боротьбу безпосередньо з більшовиками (під цим терміном ототожнювали всю опозицію режиму П.Скоропадського) [3, с. 232; 8, с. 116–117].

Окремо слід наголосити на тому що 6 із 15 міністерств гетьманського уряду (враховуючи військовий флот) мали власні збройні формування. Більшість з них були призначені для виконання спеціальних завдань по охороні громадського порядку, державного ладу, економічної безпеки країни і боротьбі з антивладними виступами [5, с. 125].

Серед гетьманських охоронних установ другого напрямку варто назвати, насамперед, Державну Варту, яка безпосередньо виконувала поліцейські функції і складалася з освідомчих, карно-розшукових, залізничних і загальних підрозділів.

Департамент Державної Варти у складі міністерства внутрішніх справ було утворено 18 травня, тобто відразу після приходу до влади П.Скоропадського. Його діяльність і штати окреслював Статут від 13 серпня того ж року. На допомогу варті у розпорядженні губернських і повітових старост, міських отаманів знаходились вартові кінні дивізіони або сотні [3, с. 87 – 88; 6, с. 384].

Загалом, в гетьманській державі існували дві установи з паралельними функціями – Освідомчий відділ департаменту Державної Варти у складі МВС і Особливий відділ Головної квартири гетьмана.

Повноваження Особливого відділу були практично необмеженими. Класні урядовці за розпорядженням начальника або його помічника мали право робити арешти за порядком, вказаним у розпорядженні МВС від 30 травня 1918 р., яке базувалося на законі Тимчасового уряду від 2 серпня 1917 р. їм також надавалися права військових цензорів [14, с. 149].

Усі державні і цивільні установи, посадові особи, а також військові частини і військовослужбовці повинні були надавати допомогу і виконувати вимоги службовців Особливого відділу, пов'язані з виконанням ними своїх обов'язків. Невідкладно і точно всі розпорядження особистів гетьмана повинні були виконувати урядовці підрозділів загальної і карно-розшукової варті, митники, кордонці, залізничні і лісові охоронці, а в разі вбачання будь-яких антидержавних діянь терміново їм про це доповідати.

Серед контингенту, з яким вів боротьбу Особливий відділ, визначалися три основні категорії: агенти російського радянського уряду, що відряджалися на територію Української Держави для антиурядової і антинімецької агітації; українські революційні діячі, що очолювали антигетьманський рух; єврейські агітатори, що сіяли розбрат серед населення. Для того, щоб запобігати їх діяльності, 25 червня начальник Особливого відділу у рапорті до начальника штабу пропонував перенести мирні переговори з радянською делегацією у невеличке прикордонне містечко, або поселити її членів в одному готелі Києва, де встановити за ними цілодобовий нагляд; посилити охорону кордонів і встановити спеціальні перепускні пункти на кордоні з Росією; у всіх поїздах, що прямують з Росії, проводити перевірку документів, а в разі підозри – багажу і речей; у поїздах російсько-українського сполучення призначити таємних агентів Державної варті; ввести обов'язкову прописку на мешкання протягом 24 години, за порушення якої притягати до високої грошової відповідальності; адресний стіл передати до відання столичного отамана і встановити нагляд за його урядовцями; підпорядкувати двірників і швейцарів Державній Варті [12, с. 65 – 66]. Деякі з цих пропозицій було втілено у життя. Так, 30 липня 1918 р.

Рада міністрів ухвалила Статут про облік населення в містах і міських оселях Української Держави. 30 серпня гетьман затвердив Статут про кордонні пункти і їх штати. 18 жовтня міністр внутрішніх справ І. Кістяківський видав таємну інструкцію, в якій приписав урядовцям варті контролювати цілодобове чергування двірників біля воріт [9, с. 148].

Особливу увагу в розбудові збройних сил Української держави гетьман зосередив на створенні гвардійських частин, на які б не могли вплинути революційні настрої. Тому певні надії у цьому питанні П.Скоропадський пов'язував із заможними верствами населення.

24 липня 1918 р. було затверджено закон «Про обов'язковість військової повинності і про заклик 5000 чоловіків для комплектування Сердюцької дивізії». Комплектування починалося з 31 липня у м. Києві. Призов новобранців проводився на підставі особливої інструкції, виробленої 30 червня міністерствами військових і внутрішніх справ. По-перше, головна увага приділялася соціальному походженню призовників. Зазначалося, що «козаки для укомплектування Сердюцької Гетьманської дивізії вибираються при близькій співучасті і контролю повітових організацій хліборобів, виключно з семейств землевласників-хліборобів, маючих більшу кількість землі». Списки обраних затверджувались губернськими організаціями Союзу хліборобів. Насамперед до призову обирались молоді люди від 18 до 25 років. Норма набору від повіту становила 125 чол., кожний з яких повинен був мати персональне посвідчення від відповідальної організації хліборобів. Перевага віддавалася добровольцям. Набір до Сердюцької дивізії здійснювався ще до затвердження закону. Вже 18 червня 1918 р. гетьман видав наказ про початок дострокового призову, в якому встановив термін служби: в піхотних і артилерійських частинах (крім кінної артилерії) – 2 роки, в інших – 3 роки [3, с. 255 – 257; 8, с. 96].

Крім власних гвардійських частин, гетьман мав ще й особисту охорону. Згідно з положенням «Про головну квартиру Гетьмана», ухваленого Радою міністрів 1 травня 1918 р., до складу штабу гетьмана входило управління гетьманського коменданта і особливий відділ. Комендант підкорявся начальнику штабу гетьмана, і призначався на посаду за поданням останнього особистим наказом гетьмана по штабу, а також по армії і флоту. Всі урядові установи були зобов'язані надавати комендантові відомості стосовно охорони гетьманської безпеки. Його вимоги для прийняття заходів на захист гетьмана повинні були негайно виконуватися всіма відомствами і організаціями України. Військовослужбовці і цивільні урядовці, які відраджалися у розпорядження коменданта, знаходилися у повній його підлеглості, за ними зберігалися посада і грошове утримання. У своїй діяльності гетьманський комендант керувався спеціальною інструкцією штабу, затвердженою гетьманом, і приписами начальника штабу. Він користувався правами головноуправляючого з правами товариша міністра. Безпосередньо комендантові підпорядковувались старшини для доручень, канцелярія, помічник, самохідний відділ, конвой, особиста охоронна команда і гетьманська конюшня. Начальники цих підрозділів користувалися вищими правами на декілька рангів, ніж у звичайних структурах. Помічник коменданта і командир конвою – командира бригади, старший старшина для доручень і начальник самохідного відділу - командира окремої частини, начальник конюшні - командира батальйону, а канцелярії - начальника відділу міністерства [3, с. 260 – 263].

Таким чином, у своє гетьманування П. Скоропадському у стислі терміни вдалося створити розгалужений і досить потужний охоронний апарат. За умови знаходження на території України союзних австро-німецьких військ він поступово набував оберти у діяльності, але під час серйозних випробувань у листопаді-грудні 1918 р. загалом виявився неспроможним захистити гетьмана. У лічені дні державні надбання в охоронній галузі було зруйновано.

Тепер варто зосередити увагу на іншому аспекті військової доктрини гетьмана Скоропадського – геополітичному.

Під геополітичним вектором військової доктрини слід розуміти ті потуги, яких доклав або прагнув докласти гетьман задля поширення впливу Української держави на багатьох просторах колишньої Російської імперії, інкорпорації етнічних українських земель тощо.

Українська держава була визнана 30 державами, в Києві розташовувалися постійні представництва 10-ти з них; Україна мала дипломатичні місії в 23 країнах.

13 серпня 1918 р. кайзер Вільгельм II офіційно запросив гетьмана Павла особисто приїхати до Німеччини. Візит відбувся з 3 до 17 вересня. 6 вересня голова Української Держави був прийнятий кайзером у фортеці Вільгельмстое біля Касселя. Того ж дня українську військову делегацію на чолі з гетьманом у палаці державного канцлера в Берліні прийняв фон Гертлінг. Наслідком зустрічі стало узгодження з кайзером і німецьким урядом справ про «націоналізацію» української Ради Міністрів, визначення долі Холмщини і російсько-українського кордону, а також створення української армії з попередньою чисельністю 120 тис. осіб. і з подальшою – до 400 тис. осіб. З усіх цих питань П. Скоропадський отримав обіцянки повного сприяння Німеччини [13, с. 32].

За Брестським договором до України відійшли три південні повіті колишньої Мінської губернії: Пінський, Мозирський і Річицький, де проживало змішане українсько-білоруське населення. Початково повіті інкорпорували до складу українських Волинської та Холмської губерній. Однак проти такого рішення виступав самопроголошений уряд Білоруської народної республіки. У червні до Києва прибув її надзвичайний посол Роман Скірмунт, який провів переговори щодо перегляду лінії кордону з українським міністром іноземних справ Дмитром Дорошенком. Зустріч закінчилася безуспішно, оскільки з'ясувалося, що білоруський уряд не мав реальної влади в Білорусі [4, с. 341 – 342].

В результаті, за згодою німецького командування, уряд Української Держави розповсюдив свою владу на всі північні території, на які претендував. Постановою Ради Міністрів від 14 серпня на їх основі створили Поліську округу з адміністративним центром у Мозирі. Зі стратегічних мотивів до України також приєднали Гомельський повіт Могилівської губернії, який включили до Чернігівської губернії [6, с. 309 – 311].

Відносини Української Держави з Доном носили союзницький характер. Початково обидві країни мали територіальні претензії одна до одної. Зокрема, Україна прагнула приєднати Таганрозький округ і західні волості колишньої Облесті війська Донського понад річкою Калитва, що були заселені українцями. Донці мали претензії на Старобільський повіт Харківської губернії та Луганськ. В травні розпочалися двомісячні переговори між українським міністром закордонних справ Дмитром Дорошенком та донськими представниками – міністром торгівлі Володимиром Лебедеєвим та послом в Україні Олександром Черячукіним. Зважаючи на більшовицьку загрозу обидві сторони пішли на

поступки. 8 серпня уряди Української Держави і Дону підписали договір, за яким визнали незалежність обох країн і зрікалися територіальних претензій [1, с. 377 – 378; 5, с. 258].

Міждержавний кордон було встановлено по межі між Областю війська Донського з одного боку та Воронежською, Харківською і Катеринославською губерніями з іншого. В районі Маріуполя до України була приєднана невелика територія для забезпечення цілісності управління містом та портом. Договір також передбачав зрівняння в політичних правах українців та донських козаків, що проживали в Донській республіці. 18 вересня уряди Україну і Дону уклали окрему угоду щодо господарського життя Таганрозького промислового району. Керівництво ним здійснювала спільна доно-українська комісія, дислокована у Харкові. Політичний союз та економічна співпраця України і Дону зміцнювали їхні позиції в боротьбі проти російських більшовиків. Проте каменем спотикання залишалося кубанське питання – обидві сторони прагнули приєднати Кубань до себе [5, с. 259–260].

Українська Держава проводила політику зближення з Кубанською республікою, плануючи створити разом з нею федерацію. Серед кубанського козацтва цю політику підтримувала «чорноморська партія», нащадки українських запорожців, на чолі з головою Кубанського крайового уряду Лукою Бичем. Їм опиралася партія кубанських «лінійців», нащадків донських козаків, які виступали за союз з Доном та реставрацію імперської Росії. 28 травня кубанський уряд направив до Києва офіційну делегацію у складі Миколи Рябовола, Кузьми Безкровного та Григорія Омельченка для встановлення міждержавних відносин та допомоги проти більшовиків. Послів прийняв особисто гетьман Скоропадський. Окрім офіційних зустрічей, кубанські козаки провели таємні переговори з представниками українського міністерства закордонних справ про справу входження Кубані до Української Держави. Про суть переговорів дізналися донці, які натиснули на Кубанський крайовий уряд з вимогою припинити їх. У відповідь кубанська влада надіслала київській делегації заборону вести переговори про приєднання, наказавши зосередитися на питаннях озброєнь. В результаті переговорів Українська Держава почала з червня надсилати до Кубанської республіки щомісячні транспорти з рушницями, набоями і артилерійськими снарядами. Незважаючи на заборону, таємні контакти між кубанським козацтвом і українським урядом тривали [10, с. 157; 13, с. 59 – 61].

Щодо південного сусіда України – Румунії, уряд Української держави прагнув повернути від Румунії українську частину Бессарабії, а саме Хотинський, Акерманський та Ізмаїльський повіти, де більшість населення складали українці. До часу розв'язання територіальної проблеми Київ не встановлював дипломатичні відносини з Бухарестом на рівні послів. 11 травня гетьманський уряд розпочав «митну війну», заборонивши імпорту товарів до Румунії і Бессарабії. 25 червня була припинена діяльність румунських приватних скупників сировини та продовольства. Одночасно українська влада матеріально і культурно підтримувала українські організації в Бессарабії. Восени 1918 року, користуючись підтримкою Антанті, Румунія остаточно анексувала Бессарабію. Територіальне питання залишилося не вирішеним [7, с. 451 – 453].

Підводячи ризик під характеристикою військової доктрини гетьмана П. Скоропадського варто ще раз звернути увагу на те, що маючи вкрай невдале підґрунтя для розбудови збройних сил України, вкрай стислі терміни і

постійний та активний протест проти цих кроків Німеччини, Австро-Угорщини та внутрішніх ворогів молодой української монархії, П. Скоропадському вдалося досягти значних успіхів в багатьох сферах життя, зокрема й військовій.

Лише в умовах гетьманату реально було відроджено українське козацтво з його старовинними звичаями, створювалися військові частини та підрозділи, найрізноманітніші роди військ включно з авіацією та військово-морським флотом. Вагомий внесок П. Скоропадський зробив і для створення українських спец служб, елітних підрозділів тощо.

Вдало граючи на міжнародній арені, П. Скоропадський намагався за сприянням військової потуги поширити українську владу на сусідні терени – як правило українські етнічні землі, що з певних причин не увійшли до складу України. Так, у важких дебатах з Віднем та Берліном, гетьман намагався інкорпорувати до України Галичину, Буковину та Закарпаття.

На Сході військовий і політичний геній П. Скоропадського прагнув включити принаймні на федеративних засадах до України Кубань, Крим, Донщину.

У ході переговорів уряду Скоропадського з більшовицькою Росією було досягнуто прелімінарної мирної угоди, було встановлено нейтральну зону, що розмежовувала сторони до встановлення державного кордону. Україна приєднала окремі території Мінської, Могилівської, Курської та Воронезької губерній.

В той же час, гетьман надавав помірковану допомогу Білому рухові на півдні Росії. При чому і тут П. Скоропадський проявив чітку проукраїнську лінію намагаючись створити підконтрольний українській владі Особливий Корпус із числа російських офіцерів-добровольців для боротьби з більшовизмом.

Загалом, військова доктрина Української держави передбачала створення з колишньої окраїни Російської імперії потужну центральноєвропейську державу монархічного зразка. Ані Німеччина з Австро-Угорщиною, ані біла і червона Росія не змогли загальмувати цього процесу, проте, фактично піврічний термін існування молодой гетьманської держави не дозволив повною мірою втілити задуми П. Скоропадського щодо військової могутності України. Поразка Центральних держав у Першій світовій війні залишила Україну сам на сам із зовнішніми та внутрішніми ворогами. Ще слабка гетьманська армія не змогла вистояти під натиском військ Директорії, відтак всі ідеї гетьмана щодо майбутнього України зійшли нанівець. Але та роль П. Скоропадського у відновленні української армії, дії по відродженню українського козацтва, створення професійних і добре вишколених військ, флоту, його прагнення вивести Україну на якісно інший рівень – рівень провідних держав мають стати взірцями щодо створення нової військової доктрини України.

Джерела та література:

1. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.: У 2-х т. – Львів, 1998. – Т. 1. – 523 с.
2. Військове будівництво в Україні у ХХ ст.: історичний нарис. Події, портрети / О.І. Уткін, В.Г. Бережинський, В.В. Бринцев та ін.; О.І. Кузьмук (голова редкол.). – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. – 448 с.
3. Вінцовський Т.С. Політичні діячі України: 1917–2004. – Х.: Видавнича група «Основа», 2005. – 112 с.
4. Дацків Ігор Богданович. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів, 1917–1922 рр.: Моногр. – Т.: Астон, 2009. – 519 с.

5. Задунайський В.В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XXI ст. / Донецький національний у-нт. – Донецьк: Норд-Прес, 2006. – 322 с.

6. Історія України в особах: XIX–XX ст. / І. Войцехівська, В. Абліцов, О. Божко та ін. К.: Україна, 1995. – 479 с.

7. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.). - Львів, 1992. - 704 с.

8. Останній гетьман. Ювілейний збірник. – К., 1993. – 398 с.

9. Папакін Г.В. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина: Історико-архівні нариси. / Державний комітет архівів України, Центральний державний історичний архів. – К., 2003. – 281 с.

10. Ресент О.П. Павло Скоропадський. – К.: Видавничий дім «Альтернатива», 2003. – 304 с.

11. Ростовець М. Скоропадський і скоропадчуки. – Саскачеван: Новий шлях, 1933. – 40 с.

12. Савченко Віктор Анатолійович. Павло Скоропадський. – Х.: Фоліо, 2009. – 123 с.

13. Тимошук О. Державна Варта Української Держави. – К., 1998. – 72 с.

14. Уряди України у XX ст. / С.В. Кульчицький, Н.П. Барановська, Т.Б. Бикова та ін.; В.М. Литвин (відп. ред.); Кабінет Міністрів України. – К.: Наукова думка, 2001 р. – 608 с.

Валентин Гайдай (*Київ, Україна*). **Військова доктрина Української держави гетьмана Павла Скоропадського.**

У статті висвітлено основні задачі і напрямки військової доктрини Павла Скоропадського, зроблено спробу проаналізувати її втілення в період існування Української держави (1918 р.) та в умовах фактичного протекторату з боку Німеччини та Австро-Угорщини. Зроблено акцент на геополітичному векторі військової доктрини.

Ключові слова: державотворення, гетьман, Гетьманат, армія, геополітика, Перша світова війна, монархія, козацтво, військова доктрина, спецслужби.

Валентин Гайдай (*Киев, Украина*). **Военная доктрина Украинской державы гетмана Павла Скоропадского.**

В статье отражены основные задачи и направления военной доктрины П. Скоропадского, сделана попытка проанализировать ее воплощение в период существования Украинской державы (1918 г.) и в условиях фактического протектората со стороны Германии и Австро-Венгрии. Сделан акцент на геополитическом векторе военной доктрины.

Ключевые слова: создание государства, гетман, Гетманат, армия, геополитика, Первая мировая война, монархия, казачество, военная доктрина, спецслужбы.

Valentyn Hajday (*Kyiv, Ukraine*). **Military Doctrine of Ukrainian Hetman P. Skoropadsky State.**

The article highlights the main objectives and directions of P. Skoropadsky military doctrine, an attempt to analyze its implementation is made in the period of the Ukrainian state (1918) and in the conditions of the actual protectorate from the side of Germany and Austro-Hungary. The emphasis is on the geopolitical vector of the military doctrine.

Key words: state formation, hetman, hetmanate, army, geopolitics, World War I, monarchy, Cossacks, military doctrine, special (intelligence) services.